

УДК 94(477)

ТЕТЯНА ДУДКА

(Київ)

БІЛЬШОВИЦЬКА КУЛЬТРЕГРЕСИВНА МІСІЯ ВИНИЩЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ (ПЕРША ПОЛ. XX СТ.)

У даній статті розглянуто діяльність прогресивних представників української освіти та науки. Акцентовано увагу на конфронтації між професорсько-викладацьким складом вітчизняних університетів та представниками більшовицької влади. Хронологічно дослідження охопило першу половину XX ст.

Ключові слова: *більшовики, педагогічна інтелігенція, університет, академія наук, освіта, наука.*

Створення Європейського освітнього простору передбачає поступальний рух до консолідації широкого кола освітянської та наукової громадськості, створення сприятливих умов для підготовки конкурентоспроможних фахівців. Практична реалізація цього завдання уможлиблюється в контексті глибокого ретроспективного аналізу, переосмислення досвіду минулих поколінь та визначення їх значення для майбутнього нашої держави.

Історико-педагогічна реальність відрізняється від інших історичних подій та явищ глибоким потенціалом, у якому закладені віковічні традиції вітчизняного та світового соціокультурного досвіду.

Актуальність такого дослідження продиктована нагальною необхідністю екстраполяції у сучасний навчально-виховний процес прогресивних аксіопедагогічних ідей, напрацьованих представниками вітчизняної освіти та науки на тому чи іншому етапі історичного розвитку.

Окреслена проблематика наукового аналізу залишається мало дослідженою у психолого-педагогічній науці та філософії освіти. Окремі аспекти досліджуваної проблематики знаходимо у працях Л. Вовк, Н. Дем'яненко, В. Євтуха, І. Зайченка, О. Лавріненка, Н. Побірченко, В. Сиротюка, О. Сухомлинської та ін. Проте, досі недостатньо вивченим залишається питання впливу культрегресивності більшовицької політики на педагогічну еліту окресленого історичного періоду, дослідженню якого присвячена наша публікація.

Відповідно до мети визначено основні завдання дослідження:

- проаналізувати стан проблеми, яка досліджується, у історико-педагогічній науці;
- розглянути вплив досліджуваного педагогічного феномену на розвиток педагогічної теорії та практики досліджуваної історичної епохи;
- популяризувати досвід прогресивної діяльності вітчизняної педагогічної еліти у сучасних умовах розвитку українського суспільства.

Початок XX ст. актуалізував проблему забезпечення закладів освіти та науки кваліфікованими фахівцями. Це обумовлювалося тим, що шлях співпраці амбіційної проросійської влади зі «зрілою інтелігенцією» був досить складним і багатоаспектним. Опозиційна налаштованість, яка засновувалася на ізоляційних настроях відсторонення прогресивно свідомих представників інтелігенції від роботи з молодим поколінням, нерідко підносилася вище здоро-

вого глузду і нагальних суспільних потреб. Така тенденція прослідковувалася по всій території Російської імперії. Досить показовою у цьому контексті була справа радянської влади проти відомого петербургського професора І. Гревса. Вище названа персоналія увійшла в коло нашого дослідження не випадково, оскільки саме він підтримував тісні зв'язки з українською прогресивною педагогічною інтелігенцією.

Так, Б. Каганович характеризує у свій час відомого професора І. Гревса зауважував: «...Іван Михайлович залишався лібералом і гуманістом, своїм внутрішнім єством ніколи не змирився з жорстоким радянським режимом» [6, с.67]. У 1923 р. педагог був відсторонений від викладання в Петербургському університеті внаслідок «...невідповідності його наукових і загальнофілософських поглядів доктрині правлячої партії» [5, с.12]. Доцільно підкреслити, що питання про «Петербургський університет» дещо раніше піднімала українська студентська делегація у Празі на з'їзді слов'янської поступової молоді, який тривав з 24 по 30 червня 1908 р. та приурочувався до святкування 60-річчя Слов'янського конгресу в Празі [13, с.439].

Восени 1920 р. у своєму листі до професора Антіна Синявського Гревс писав: «... наш університет абсолютно знищений останньою «реформою»... Всі зусилля спрямовуються на те, щоб вигнати з нього науковий дух... в умовах університету стає важко... професійний дух підмінюється грубою професійною утилітарністю, яка зафарбовується у вузький патріотичний колір...» [12, с. 342]. Можемо припустити, що Синявський цілком розумів почуття професора І. Гревса, оскільки ще у 1896 р. він сам пережив політичне заслання до Томська та пряму заборону працювати в системі народної освіти.

Безумовно вище наведені епістолярні факти свідчать, що це був не поодинокий випадок у житті вітчизняної педагогічної інтелігенції, коли бажання зберегти та підтримати вітчизняну освіту та науку зазнавало руйнівного впливу радянської влади.

Частково вдалося налагодити співпрацю з радянською владою тим представникам педагогічної інтелігенції, які за характером політичних поглядів були не принциповими радикалами, а передусім лібералами. Вони повсякчас відчували на собі безліч матеріальних проблем, які обумовлювалися міжвоєнними роками. Саме ці обставини послуговували активізаторами подальшого залучення таких педагогів і учених до праці у нових інституціях.

У таких складних післявоєнних умовах вітчизняна педагогічна інтелігенція залишалася єдиним осередком, який давав надію на збереження української освіти та культури в умовах розрухи, морального занепаду політичного режиму. У дослідженні проблем конформації суспільства 1917-1920 років знаходимо наступне твердження: «...представники інтелігенції нерідко аргументували своє співробітництво з новою владою гострою необхідністю врятувати загальнолюдські цінності від повної деградації» [15, с. 350].

Повноцінної заміни зрілої інтелігенції на поч. ХХ ст. кадрова політика не передбачала, проте, мотиви співробітництва зрілої інтелігенції з радянською владою мали не висхідний, а швидше низхідний характер.

Ось якими словами описував академік М. Туган-Барановський тогочасну суспільну ситуацію: «...окремі представники молодого покоління, які ще не встигли відчутти на собі залізну руку більшовизму наївно вірили, що радянська влада реалізує культурну революцію шляхом створення нових можливостей для самореалізації.... Натомість не нові люди, ні, не люди, а соціальні прошар-

ки увійшли в українську культуру та освіту здійснюючи культрегресивну місію винищення інтелігенції» [14, с. 97].

Прогресивні представники інтелігенції вважали, що усі без винятку результати їх діяльності повинні зорієнтовуватися на надання допомоги прийдешнім поколінням молодих українців збудувати самостійну нову демократичну державу, яку б не змогла зруйнувати навіть більшовицька рука. Так, професор Університету Св. Володимира Є. Спекторський, який ставши куратором Київської шкільної округи, зазначив: «...влада робить експеримент, чи дійсно українська школа й культура мають коріння в українському народі... прагнуть підмінити все українське урядовими назвами «Малороссія»...» [13, с. 482]. З впевненістю можна зазначити, що завдяки подвижницькій національно зорієнтованій позиції таких представників української інтелігенції як Спекторський українську національну ідею в досліджуваній історичній не вдалося знищити.

Тогочасна прорадянська влада усіх рівнів усвідомлювала, що у 20-х рр. ХХ століття не було сформовано делегації прорадянського «червоного» професорсько-викладацького складу, тому було заплановано у терміновому порядку підготувати у радянському дусі молоде покоління, а не радикальних представників «зрілої інтелігенції», залучити до освітнього процесу. Не приховуючи намірів радянської влади, В. Луначарський підкреслював, що «зрілий» педагог: «...володіє повноцінним досвідом і лише завдяки йому молодь зможе засвоїти культурні традиції... такий фахівець є «охоронцем досвіду»...» [9, с. 27].

У межах продиктованих радянською владою освітніх завдань, владні структури чітко усвідомлювали аксіологічну сутність професіоналізму і таланту фахівців своєї справи. Саме з цієї причини партійні керівники на поч. ХХ ст. шукали компроміс, закриваючи очі навіть на ідеологічне вільнодумство тогочасної громадсько-педагогічної еліти, яскравим прикладом чого слугує доба Української Народної Республіки (УНР).

Важливу роль у розвитку національної ідеї соборності за часів УНР відіграла Всеукраїнська академія наук (УАН, згодом ВУАН) та її структурні підрозділи [8]. В окреслений історичний період у складі академії була заснована Комісія вивчення території, яку одразу очолив академік А. Лобода зі своєю командою учених – П. Тутковський, В. Липський, М. Шарлемань, О. Фомін, М. Василенко та інші [8]. У цей же час на території України відкривається дослідницька мережа вище названої Комісії у різних містах.

Академія наук повинна була стати «...органічно єдиним дослідним і національно-патріотичним центром, у якому тісно б перепліталися завдання науки та освіти... з метою розробки перспективних планів подальших досліджень» [8, с. 341-344].

На поч. 1924 р. кадровий арсенал українців держави поповнила ще одна ключова персоналія досліджуваної історичної епохи – емігрант професор М. Грушевський. Слід зауважити, що учений, не зволікаючи, одразу ж приступив до рішучих національно зорієнтованих дій. Продовживши наукову розробку принципу регіоналізму, на який накладалися дослідження місцевості започатковані у свій час його науковим наставником В. Антоновичем, Грушевський став засновником нового прикладного напрямку «районознавства». Авторська розробка ученого включала чотири взаємообумовлені і взаємозалежні напрями роботи з населенням тієї чи іншої місцевості (див. рис. 1) [1, с. 95-96].

В контексті реалізації основних завдань «районознавства», поданих на рис. 1, протягом року (1924-1925 рр.) з ініціативи Грушевського було засновано чотири регіональні Комісії дослідження регіонів «...Правобережжя та Києва, Лівобережжя та Слобожанщини, Південної України та Західної України» [1, с. 95]. Розподіл території України на дослідницькі регіони мав не документальний характер – а швидше прикладний.

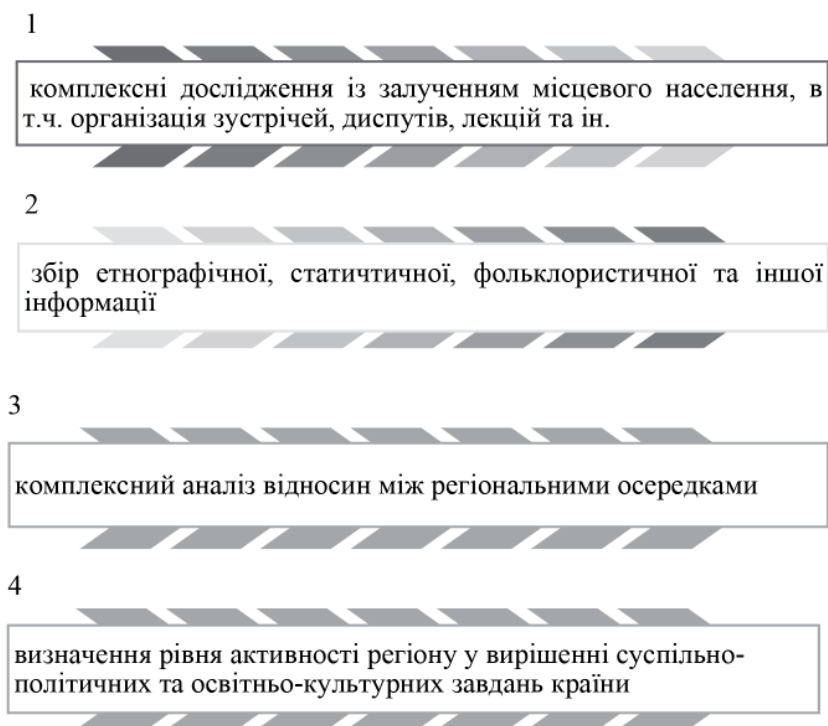

Рис. 1. Основні завдання прикладного напрямку «районознавства» (за М. Грушевським) [1]

Активне розгортання районознавчого напрямку на усій без винятку території дало відповідні плоди. Ось якими словами подвижник української національної думки М. Грушевський описав свій науковий настрій: «...по своїм повороті на Україну я прийшов до переконання, що дуже активним способом... для збудження дослідчої енергії серед народу добра справа запровадити планову наукову роботу з метою дослідження економічної, культурної, соціальної направленості вивчення конкретних історично закладених районів» [2, с. 163].

Досить продуктивно в контексті пробудження національної свідомості працювали структурні одиниці Академії наук у Катеринославі, Ніжині, Одесі, Полтаві, Чернігові. Для активного їх функціонування були засновані ще чотири допоміжні станції.

Загалом, Академія наук повинна була стати «...органічно єдиним дослідним і освітнім центром, у якому тісно б перепліталися завдання науки та освіти... а в літній і зимовий період планувалося проведення практичних польових досліджень з метою розробки перспективних планів подальших досліджень» [8, с.372-379].

Наприкінці 1920-х рр. дещо змінився курс радянської влади по відношенню до «зрілої інтелігенції». В грудні 1927 р. відбувся XV з'їзд ВКП(б) на якому обговорювалися завдання наступу соціалізму по всій «лінії фронту». Одним із найважливіших завдань такого «наступу» стало вирішення кадрового питання. Ідеологічно несумісних представників професорсько-викладацького складу, які активно проповідували національні ідеї, було визнано непридатними для тогочасного прорадянського суспільства.

На Всесоюзній нараді ЦК ВКП(б) з питань помилкової кадрової роботи, що проявилася у «...некритичному відношенні до «зрілого» педагогічного спадку... підвладного буржуазній і дрібнобуржуазній інтелігенції замість критичного перевиховання її та пильного керівництва усіма аспектами її діяльності...» [7, с. 174].

Перші масові арешти професорсько-викладацького складу освітніх закладів розпочалися у 1928 р. Переслідування активістів-націоналістів першопочатково були пов'язані з «чисткою» Академії наук і повною руйнацією регіональних осередків. Найпрогресивнішим членам Академії, зокрема, С.Рудницькому, І. Яворницькому та іншим, приписувалися обвинувачення у боротьбі «...із антирадянською пропагандою, яка в основному здійснювалася шляхом проведення масових заходів, добору вороже налаштованих до режиму працівників, публікації літератури, поширення реакційних ідей ...» [10, с. 22].

Зокрема, одному з членів Академії наук полтавському досліднику Н.Онацькому оперуповноважений ДПУ у доповідній керівництву зазначив: «...справа в тому, що всі ті вироби які збиралися ним... по селах протягом трьох років при умілому розміщенні показуватимуть і підкреслюватимуть етнічну відокремленість України і для хоч трішки настроєної романтично голови даватимуть поживу національній відокремленості...» [11, с. 253]

У вересні 1929 р. відбулася Всеукраїнська партійна нарада у справах науки в Україні на якій «...розпочався ідеологічний наступ проти проявів буржуазного світогляду в суспільних науках... викрито буржуазно-націоналістичну суть історичних праць академіків М. Грушевського, М. Василенка, М. Слабченка, М. Яворського та їх послідовників. Завдано нищівного удару по Українській Академії наук, секції і комісії... окружні і районні товариства були ліквідовані та розгромлені вщент...» [3, с. 183].

Після закінчення цієї наради тисячі представників науково-педагогічної еліти були заарештовані та відправлені у концтабори. Репресувалися не тільки люди – вилучалися з друкарень та бібліотек їх творчі доробки.

Всесвітньо відомий український діяч О. Довженко такими словами охарактеризував тогочасну освітню політику: «...єдина країна в світі, де не викладалася в університетах історія цієї країни, де історія вважалась чимось забороненим, ворожим і контрреволюційним – це Україна. Другої такої країни на земній кулі нема. Де ж народжуватися, де плодитися дезертирам, як не у нас? Де рости слабодухим і запроданцям, як не у нас? Не вина це дезертирів, а горе. Не судить їх треба, а просить пробачення і плакати за погане виховання, за духовне каліцтво у великий час» [4, с. 135].

З вище викладеного стає зрозумілим, що фальсифікаційні справи були прийнятними для тогочасних представників радянської влади, оскільки вони дали можливість відлучити від освітньо-наукових осередків фахівців «зрілої інтелігенції», оскільки до кінця 20-х рр. XX ст. було підготовлено значну кількість молодих прорадянських фахівців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Верменич Я. Роль М. Грушевського у становленні системи регіонально-історичних досліджень / Я. Верменич // Український історичний журнал. – 1998. – № 2. – С. 95-96.
2. Верменич Я. Становлення історичного районознавства в Україні / Я. Верменич // Регіональна політика України: концептуальні засади, історія, перспективи: Міжнародна науково-практична конференція 10-11 листопада 1994 р., м. Київ. – К., 1995. – С. 158-164.
3. Гришко В. Замах на життя нації / В. Гришко // Видання Фондації ім. І. П. Багряного. – Детройт, 1983. – 275 с.
4. Довженко О. Щоденник 1941-1956. Україна в огні. / О. Довженко. – К., 1990. – С. 135
5. Каганович Б. С. И. М. Гревс – историк и краевед / Б.С. Каганович // Иван Михайлович Гревс и петербургское краеведение. Сборник к 150-летию со дня рождения. - СПб., 2010.- С. 12.
6. Каганович Б.С. Русские медиевисты первой половины XX века / Б. С. Каганович. - СПб., 2007. - С. 67.
7. КПСС о культуре, просвещении и науке.- М.: Политиздат, 1963. – С. 174.
8. Крип'якевич І. Історія України / І. Крип'якевич. – Львів: Світ, 1990. – 512 с.
9. Луначарский А. В. О народном образовании / А.В. Луначарский. – М., 1958. – 342 с.
10. Обвинительное заключение 2 Секретно-Политического отдела ПП ОГПУ по делу Академии наук от 28.06.1931г. // Копии материалов архивно-следственных дел. - СПб НИЦ «Мемориал», 2014. – 54 с.
11. Репресована українська еліта 1920-1930 рр. – К., 1991. – 385 с.
12. Руденко В. П. Антін Синявський – подвижник української географії / В. П. Руденко. – К.: Видавничий Дім «KM Academia», 1996. – 404 с.
13. Сірополко С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко, підготував Ю.Вільчинський. – 2-ге вид. – Львів: Афіша, 2001. – 664 с.
14. Шаблій О.І. Академік Степан Рудницький – фундатор української географії / О. І. Шаблій. – Львів-Мюнхен: ЛДУ, 1993. – 174 с.
15. Яров С.В. Конформизм в советской России: Петроград 1917–1920-х годов / С. В. Яров.- СПб, 2006. – С. 350.

ТАТЬЯНА ДУДКА.

**БОЛЬШЕВИСТСКАЯ КУЛЬТРЕГРЕСИВНАЯ МИССИЯ
УНИЧТОЖЕНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ
(ПЕРВАЯ ПОЛ. XX В.)**

В статье рассматривается деятельность прогрессивных представителей украинского образования и науки. Акцентировано внимание на конфронтации между профессорско-преподавательским составом отечественных университетов и представителями большевистской власти. Хронологически исследование охватило первую половину XX в.

Ключевые слова: большевики, педагогическая интеллигенция, университет, академия наук, образование, наука.

TATYANA DUDKA.

**COMMUNIST EXECUTING ANTI-CULTURE MISSION FOR EXTERMINATION OF
PEDAGOGICAL INTELLECTUALS**

Early years of XX century raised the issue of providing educational institutions with qualified professionals. This was conditioned by cooperation of ambitions pro-Russian government with “mature intellectuals” was very complex and multivariable. Oppositional at-

titude, based on isolationist undercurrents withdrawing liberal and conscious intellectuals from cooperating with younger generation, typically went beyond common sense and public demand. This tendency could be traced throughout entire Russian Empire.

In several cases the cooperation with Soviet regime was set up by those intellectuals who, due to their political beliefs, were not rock-bottom radicals, but liberal. They all along suffered of numerous economic problems caused by the interbellum times. These very circumstances were catalysts of further engagement of such educators and academics for work at the new institutions.

In the interbellum times, so much complex, education intellectuals remained the only core, that was giving hope of preservation of Ukrainian education and culture during the havoc, moral; degradation of political regime. Studying social conformity issues of 1917-1920 one can find the following statement: "Intellectuals more often as not reasoned their cooperation with the new government through exacerbated need to rescue human values against complete depreciation".

The human resources policy of the early XX century did not provide for a full-fledged replacement of the mature intellectuals, however, the motives of cooperation of those mature intellectuals with Soviet regime were rather descending than ascending.

This is what M. Tuhan-Baranovskyi, being the Academy Fellow, described the situation in the meantime: "...several representatives of young generation, who yet had not felt an iron hand of bolshevism naively belied that Soviet government was introducing culture revolution through creating new opportunities for self-fulfilment... Instead not the new citizens, nor, not the individuals but social classes have entered Ukrainian culture and education executing anti-culture mission for extermination of intellectuals".

First and foremost, the intellectuals, perceived their mission in helping next generation of young Ukrainians to build independent new democracy which could not be devastated by Bolsheviks. In this regard, Ye. Spektorskyi, a St. Volodymyr University Professor, who had become the Overseer Kyiv School District stated the following: "The government is setting up an experiment to discover whether Ukrainian school and culture actually have roots in Ukrainian people ... Trying to veil everything genuinely Ukrainian with the formal "Malorussian".

It may safely be said that due to selfless ethnically oriented position of such Ukrainian intellectuals, Ukrainian national cause, within the analysed period of history, was not eradicated.

Keywords: communist, educational intellectuals, university, academy of sciences, education, science.